

**VLAAMSE MINIATUREN
VOOR VAN EYCK**

(ca. 1380 - ca. 1420)

CATALOGUS

Cultureel Centrum Romaanse Poort, Leuven
7 september - 7 november 1993

UITGEVERIJ PEETERS

LEUVEN

1993

verspreidt de hemelse gave over de aanwezigen. Eén van de apostelen, rechts vooraan, fungeert als bindmiddel doorheen de hier besproken handschriften. Deze bidende, gedrongen figuur wordt in al die boeken teruggevonden. Ook kenmerkend voor Zuidnederlandse produkten is de aanwezigheid van rozetten in de illusionistische omlijsting, een motief dat niet alleen voorkomt in de miniatuurkunst (cfr. Frankfurt am Main, Museum für Kunsthandwerk, Ms. Linel L.M.11; New York, Pierpont Morgan Libr., Ms. M. 76; Rouen, Bibl. mun., ms. 3024, zie nr. 33; 's-Gravenhage, Kon. Bibl., ms. 133 D 14, zie nr. 40), maar ook op Doornikse grafplaten van die tijd en op de lijst van pre-Eyckiaanse paneelschilderijen (Rotterdam, Museum Boymans van Beuningen, Norfolktriptiek).

Naast de bovenvermelde elementen die voor een toeschrijving aan Doornik pleiten, dient nog vermeld dat zowel de kalender als de litanie typische heiligen of feesten van deze stad bevatten. De kalender volgt in grote lijnen de Doornikse kalender met b.v. de aanwezigheid van Eleutherius in rood op 20 februari, en een tweede keer bij diens elevatie (9.7). Er moet nochtans opgemerkt worden dat heel wat „afwijkende” items ontleend zijn aan de Parijse kalender (in januari b.v.: Symeon (5.1), Hilarius (13.1), Iulianus (27.1), Bathildis (30.1)). Van een echte „Parijse” kalender kan er echter geen sprake zijn omdat plechtige liturgische feesten van deze stad vaak onbeklemtoond voorkomen in het hier besproken Gebedenboek (b.v. Martinus op 4.7, Lodewijk op 25.8) of zelfs ontbreken (b.v. Marcellus op 3.11). In de litanie worden de namen van Eleutherius en Piatus teruggevonden. Eleutherius komt nogmaals voor in de heiligengebeden. De Doornikse relatie kan dan ook met een grote zekerheid gesteld worden. De Parijse elementen kunnen verklaard worden door de toenmalige politieke toestand van de stad, een vrije Franse enclave, direct afhankelijk van de Kroon en vastgeklemd tussen Vlaanderen en Henegouwen.

Lit.: V. LEROQUAIS, *Les livres d'heures manuscrits de la Bibliothèque nationale*, 1, Parijs, 1927, p. 177-178; *Catalogue général des manuscrits latins*, 1, o.l.v. P. LAUER, Parijs, 1939, p. 512-513; PANOFISKY, p. 109, 112, 129; MEISS, *Late*, p.186, 382, n. 7; A. KUTAL, *Les problèmes limirophes de la sculpture tchèque au tournant de 1400*, in *Sbornik prací filosofické fakulty brněnské university*, 19, 1969, p.155-166; J. STEYAERT, *Some Observations Concerning the Pietà From O.-L.-V.-van-Ginderbuiten in Leuven*, in *Archivum Artis Lovaniense. Bijdragen tot de geschiedenis van de kunst der Nederlanden opgedragen aan Prof. Em. Dr. J.K. Steppe*, ed. M. SMEYERS, Leuven, 1981, p. 25-26.

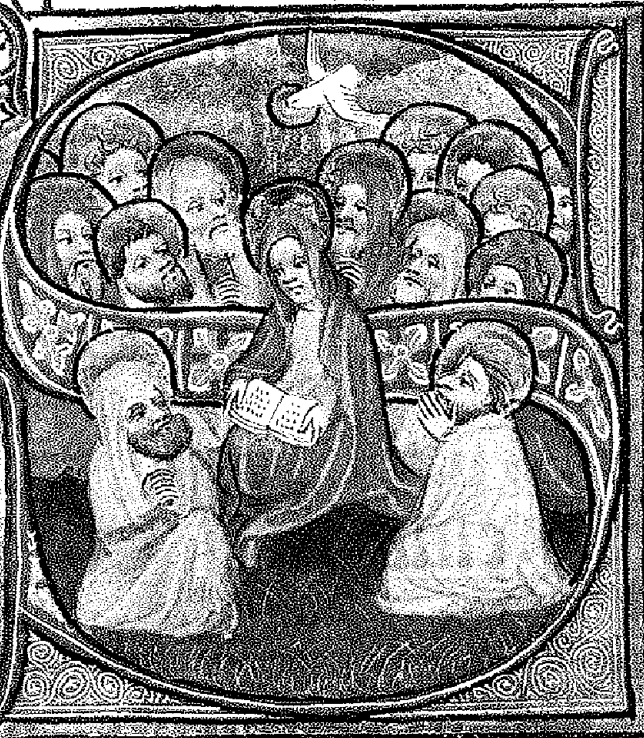
D.V.

61 (54). *Riegle et ordenance des soers del hostellerie Nostre Dame de Tournay*. – Doornik, ca. 1400.

Doornik, Archives du Chapitre cathédral, Fonds des hôpitaux, IV 1/01.

Codex; perkament; i+16 folia; blad en bladspiegel resp. 230 x 170 mm en 150 x 98 mm; geen foliëring; 1 kolom, 22 regels; horizontale reclame (fol. 8vo); ingevoegd blad i. Middel-frans; gotisch boekschrift. 12 kleine miniaturen; penwerkinitialen van 1 à 2 regels (met bladgoud in de aanvangsletter van 4 regels). Originele perkamenten band, zonder versiering. – Afb. 66.

Dominica mundet mi
 o et sui uox intima aspi
 secundet. P. In unitate eu
 aspice sancte deus. In die penthe

Pu
 con
 rep
 orb
 ten
 allu
 et h
 qd e
 tm

n
 a
 n.
 a
 n
 a

omina scientiam habet uo
 alla alla alla. ps. Exurgat
 et dissipentur inimici eius
 fugiant qui oderunt eum

Afb. 65. — Jehan Semonth, *Pinksteren*, geïllustreerde initiaal uit Missaal, Doornik, 1409-1426.
 — Valenciennes, Bibliothèque municipale, ms. 118, fol. 118vo.

A cest la regle de l'ordenance des soers
 del hospital Nostre Dame de Tournay
 En nom dou pere - dou
 fil - et dou saint esprit
 C'est la regle del ordene des
 soers del hospital Nostre Dame de
 tournay - seruaus es poures et es mala
 des. Et quant principalement ceste mai
 son si come on l'ist es escripts et par le
 ges anciens et ensi come les sages
 vailians i bones persons le voient et
 le declarent est tenue a faire et exerce

Afb. 66. - Hospitaalusters vereren Maria en Kind, verluchte bladzijde uit *Reigle et ordonnance des soers del hostellerie Nostre Dame de Tournay*, Doornik, ca. 1400. - Doornik, Archives du Chapitre cathédral, Fonds des hôpitaux, ms. iv 1/01, fol. 1.

Dit boek vormt één van de weinig tot nu toe gekende getuigen van Doornikse miniaturkunst rond 1400. Het gaat meer in het bijzonder om de regel van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal. De stichting van een „hostellerie” [gasthuis] voor armen en pelgrims bij ieder kapittelklooster was voorzien in de *Regula canonicorum* van Aken (816). De oudste melding van een gelijkaardige instelling in Doornik dateert echter pas van 1112. Het tentoongestelde handschrift is een laat-14de-eeuwse kopie van de regel die in 1238 uitgevaardigd werd onder het episcopaat van Walter de Marvis. De tekst bestaat uit twee delen: een omschrijving van de dubbele opdracht van het gasthuis (zieken- en armenzorg) en een aantal voorschriften betreffende het dagelijkse leven van de hospitaalzusters (onthaal, eedaflegging, kledij, tucht, sancties, religieuze verplichtingen en taken ten aanzien van gasten). De voornaamste artikels van de regel worden d.m.v. miniaturen in beeld gebracht.

Het belang van dit boek is reeds meermaals aangestipt in de wetenschappelijke literatuur rond het pre-Eyckiaans realisme. Het is een uiterst sober en bescheiden handschrift, ook door zijn inhoud, zonder gelijke in de pre-Eyckiaanse produktie. Door hun naïeve en houterige houding stralen de figuren – waarschijnlijk het werk van een lokaal miniaturist – een zekere spontaniteit en frisheid uit. G. Dogaer wijst terecht op het belang van de gebarentaal, die als het ware het gebrek aan expressiviteit van de gezichten compenseert. Enkele stilistische aanknopingspunten met de algemene Vlaamse produktie kunnen aangestipt worden. De eenvoudige vierkante omlijsting in *trompe l'oeil* b.v. is kenmerkend voor andere pre-Eyckiaanse handschriften: de *Ci nous dist* van Brussel (Kon. Bibl., ms. II 7831; zie nr. 52) vertoont dezelfde omlijstingen en de randversiering een gelijkaardige uiterste soberheid. Verder zijn er nochtans geen raakpunten tussen die twee boeken wat betreft de typologie van personages of achtergronden. Ook de gedecoreerde aanvangsletters behoren duidelijk tot verschillende groepen. De Brugse *Legenda Aurea* van Glasgow (Univ. Libr., Ms. Gen. 1111; zie nr. 27) wordt ook gekenmerkt door soortgelijke omlijstingen. Deze vorm van illusionisme wordt verder uitgebouwd met andere sierende motieven (de rozet b.v.) in andere pre-Eyckiaanse handschriften, waaronder het Doornikse Getijden- en gebedenboek van Parijs (Bibl. nat., ms. lat. 1364; zie nr. 60). Ook het gebruikte tegelmotief (een vierkante tegel diagonaal verdeeld in twee driehoeken) komt sporadisch voor in de pre-Eyckiaanse codices: in het zoëven aangehaald Doorniks Getijdenboek (fol. 32vo) en in twee Vlaamse Getijdenboeken bewaard in de Bodleian Libr. te Oxford (Ms. Canon. Liturg. 276 (fol. 7vo); Ms. Univ. Coll. 5).

Een Zuidnederlandse versie van de *Somme le Roi* (Brussel, Kon. Bibl., ms. 9544), weliswaar gedateerd omstreeks 1430, vertoont een enge stilistische verwantschap met de Doornikse Regel: gelijkaardige gedisproportioneerde personages met dik hoofd en precies omlinjnde, starende ogen, schematisch voorgestelde handen, draperingen bestaande uit geabstraheerde buisachtige plooiën die strakke hoeken vormen op de grond. Bovendien wordt het driehoekige tegelmotief ook hier overgenomen. De gelijkenis is ook treffend in bepaalde personages: de hospitaalkanunnik met koormuts (fol. 13vo) wordt ook afgebeeld links bovenaan op de miniatuur van fol. 112 in het Brusselse handschrift. De precieze lokaliserings van de *Somme le Roi* is niet bekend, maar dit handschrift schijnt in het verlengde te staan van de Doornikse Regel.

Het boek ligt open bij de miniatuur met de Verering van Maria en het Kind door drie religieuzen. Dit thema is typologisch nauw verwant met de iconografie van de *sacra conversazione*, een motief dat frequent voorkomt op Doornikse grafplaten rond 1400 (kathedraal van Doornik: grafplaat van Jean Cottrel, tussen 1395 en 1400; van Nicolas de Seclin, ca. 1400; van Jack Isack, 1401; van Jacques Polès, ca. 1400). Zoals bij de Verering van de *Riegle*, worden één of verschillende prianten knielend voorgesteld voor Maria en Kind (of andere motieven zoals de Zegevierende Christus of de Drievuldigheid), al dan niet begeleid door hun beschermheilige. Dit thema komt ook voor in de Vlaamse kunst, bijvoorbeeld in de bekende Belle-Madonna van Ieper, gedateerd omstreeks 1420.

Lit.: E.J. SOIL DE MORIAMÉ, *Règlement des soeurs de l'hôpital Notre-Dame à Tournai, 1238*, in *Bulletin de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 1, 1925, p. 74-79; DOGAER, 1987, p.20, 25, 26; M. LAUWERS en W. SIMONS, *Béguins et béguines à Tournai au bas moyen âge. Les communautés béguinales à Tournai du XIIIe au XVe siècle (Tornacum, 3)*, Doornik-Louvain-la-Neuve, 1988, p. 24-25. – Tekstuitgave: A. DELANNOY, *Notice historique des divers hospices de la ville de Tournai*, Doornik, 1880, p. 21-29; J. PYCKE, *Documents relatifs à l'administration de l'hôpital capitulaire Notre-Dame de Tournai, du XIIIe au XVe siècle*, in *Annales de la Société belge d'histoire des hôpitaux*, 8, 1970, p. 3-54; D. DUPRIEZ, *L'hôpital Notre-Dame à Tournai* (onuitgeg. licentiaatsverh., Brussel, 1972).

Tent.: J. PYCKE, *Les miniatures de la règle des soeurs de l'hôpital Notre-Dame de Tournai*, in *Catalogue de l'exposition Trésors Sacrés. Cathédrale de Tournai*, Doornik, 1971, p. 59-61, nr. 23-26.

D.V.

62 (55). *Riegle et ordenance des soers del hostellerie Nostre Dame de Tournay*. – Doornik, ca. 1400.

Doornik, Bibliothèque de la Ville, ms. 24.

Codex; perkament; i+16 folia; blad en bladspiegel resp. 225 x 165 mm en 143 x 98 mm; geen foliëring; 1 kolom, 22 regels; reclame (8vo); ingevoegd blad i. Middelfrans; gotisch boekschrift. 12 kleine miniaturen; penwerkinitialen van 1 à 2 regels (met bladgoud in de aanvangsletter van 4 regels). Moderne kartonnen band bedekt met papier, zonder versiering. – Afb. 67.

Dit handschrift is een tweede exemplaar van de Regel bewaard in de Kathedraalbibliotheek (zie nr. 61). Vier kopieën zijn eigenlijk gekend, waarvan twee van omstreeks 1400 dateren. De twee boeken komen bijna perfect overeen, zowel wat betreft de stijl, het kleurengebruik en de compositie. De codicologische analyse bevestigt nog de nauwe verwantschap tussen de twee boeken: beide bestaan uit twee katernen, met één horizontale reclame op fol. 8vo. De teksten en de grootte van de bladzijden en van de miniaturen zijn ook identiek. Enkele lichte verschuivingen doen zich voor in een aantal composities: op fol. 8 b.v., met de voorstelling van de hospitaalkanunnik die het reglement voorlegt aan twee religieuzen, wordt op de versie van de Doornikse Stadsbibliotheek een derde non toegevoegd. De voorstelling van twee religieuzen die een bedlegerige zieke verzorgen (fol. 7) getuigt van een grotere zin